

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a literární vědy

Filologie

Martin Bedřich

Obrazové principy v literatuře raného novověku

Principles of Visual Images in Early Modern Literature

Teze disertační práce

vedoucí práce – Prof. Dr. Phil. Josef Vojvodík, M.A.

2012

Disertační práce *Obrazové principy v literatuře raného novověku* vychází z impulzů, které podává moderní teorie obrazu, stejně jako z potřeby jinak uchopit možnosti recepcce zvláště české barokní literatury. Opírá se o obecně známé poznatky ohledně významu vizuální zkušenosti pro předmoderní myšlení, tak jak byly formulovány v antických filozofických spisech a skrze něž přešly do rétoriky nejen římské, ale posléze i evropské. Z Aristotela vycházející teorie mysli, paměti a vnímání, které akcentují význam smyslových počitků, jež se v duši člověka mění v mentální obrazy a jsou v ní takto uchovávány jakoby vtištěné, případně jsou při přemýšlení či vzpomínání opět jakožto obrazy vyvolávány před vnitřním zrakem, byly v Evropě uznávány až do 18. století. Představa fyzického charakteru vnímání a jeho spojení s (mentálními) obrazy utvářely dobovou mentalitu v širokém měřítku, jejíž projevy jsou dnes z těchto důvodů mnohdy zdánlivě nesrozumitelné – tak je tomu i v případě určitých rysů právě barokní literatury. Klíčový je v tomto smyslu v práci citovaný postřeh předního anglického badatele na poli emblematické Petera M. Dalyho, že moderní čtenář má tendence vnímat věty typu „každý nese svůj kříž“ abstraktně, zatímco raněnovověký čtenář přijímal stejnou větu ve velké míře také vizuálně. Jiný status obrazu vede v této době k jeho mnohem intenzivnější přítomnosti v mnoha oblastech lidské činnosti, nevyjímaje literární texty. Právě způsobům, jakým mohou být v textu přítomny struktury, které mají vizuální charakter či přesah, je tato práce věnována.

Úvodní kapitola nastiňuje komplexní aspekty tématu obrazu v moderní teoretické reflexi (Warburg, Didi-Huberman, Belting aj.), dotýká se antropologických, filozofických a teologických aspektů obrazu a s ním příbuzných fenoménů, jakým je např. pohled či odraz. Na literárních textech od antiky po avantgardu nastiňuje

možnosti reflexe a analýzy obrazových principů a dává je do souvislosti s evropskou tradicí akcentace vizuálních složek vnímání. Ukazuje tak na přetrvávání řady z těchto obrazových principů, které nejsou jen dobově omezené, ale svědčí o mnoha obecných tendencích, které permanentně řeší napětí mezi obrazem a jazykem.

Druhá kapitola je věnována filozoficko-rétorické analýze antického pojmu *enargeia* (lat. *evidentia*), který vyjadřuje schopnost jazyka evokovat v textu či promluvě vizuální zkušenost. Je zde rozebírán původ pojmu v řecké filozofii a další aspekty, které s ním a s jeho obsahem souvisejí. Tento exkurz ukotvuje teoretické úvahy o obrazu a textu v jazykovém a literárním kontextu a umožňuje jejich další rozvíjení.

V následujících kapitolách jsou představeny sondy do různých oblastí raněnovověké kultury a literatury, v nichž jsou vesměs na materiálu české barokní literatury rozebírány a analyzovány různé vizuální aspekty. V kapitole o významu plzeňského erbu v kázání Hilaria Litoměřického z roku 1467 a v tradici na něj navazující až do 19. století jsou s využitím úvah Waltera Benjamina a Jacquesa Derridy formulovány teze o konstitutivní úloze obrazu jako nositele nového řádu, případně jeho garantu, které jsou spojeny s historickým a antropologickým rozměrem erbu, jak jej rozvíjí Hans Belting. V kapitole o emblematické struktuře v textu je rozebírán epistemologický charakter emblému (Daly, Schön, Russell aj.), způsob součinnosti jeho vizuální a jazykové složky a možnosti aplikování takto definovaného mechanismu na analýzu literárních děl. Jsou zde zpochybněny některé ahistorické nároky na označení „emblematický“ (nejen) v barokních textech a místo nich je navržen specifitější přístup k problematice, který je demonstrován na jedné pasáži Kochemova *Velikého života Pána Ježíše Krista*. Filozofické a teologické aspekty

vidění a viděného jsou syntetizovány v kapitole pojednávající o funkci vizualizace v raněnovověké modlitební a meditační praxi, jak k nám promlouvá z dobových náboženských knih. Je zde věnována pozornost roli paměti pro duchovní život, představě mysli jako galerie, případně ex-vota, způsobu duchovní symbolické směny mentálních obrazů za milost. Tyto jevy jsou demonstrovány na konkrétních textech vesměs české barokní literatury. Více komparativně a s přesahy do evropské literatury je pojednána kapitola zabývající se fenoménem odrazu jako specifického způsobu poznání. Je zde na základě literárních, ale i přírodovědných textů zdůrazněn epistemologický význam odrazu, jenž není jen a priori (platónsky) negativní. Těžištěm kapitoly je otázka zrcadlení jako nástroje spatření nespátřitelného, jak je tematizována ve spojitosti s introspekci, konkrétně pak na konceptu kázání barokního kazatele F. Veselého. Závěrečná kapitola analyzuje kázání vztahující se ke stému jubileu zázračného obrazu v Chrudimi roku 1748 a formuluje v té souvislosti teze o intervenci obrazu do textu, tedy jistého komplexního působení řady obrazových složek, které se v různých rovinách textu projevují jako dominantní a tím pádem podvracejí primárně jazykový charakter textu ve prospěch skryté vizuální síly.

Shrnutí zdůrazňuje nadčasový charakter problému obrazového a jazykového působení, což nakonec demonstruje i na moderním médiu filmu, konkrétně filmu *Inglourious Basterds* z roku 2009.

Výběr sekundární literatury:

ARNHEIM RUDOLF (1997): *Visual Thinking*. Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press.

BARTSCH SHADI (2000): „The Philosopher as Narcissus. Vision, Sexuality, and Self-Knowledge in Classical Antiquity“. IN: ROBERT S. NELSON (ed.): *Visuality Before and Beyond the Renaissance*. Cambridge University Press, s. 70–97.

BAUMGARTEN JENS (2004): *Konfession, Bild und Macht. Visualisierung als katholisches Herrschafts- und Disziplinierungskonzept in Rom und im habsburgischen Schlesien (1560–1740)*. Hamburg–München: Döllinger und Galitz Verlag.

BAXANDALL MICHAEL (1985): *Painting and Experience in Fifteenth Century Italy*. Oxford–New York: Oxford Univ. Press.

BELTING HANS (1996): *Likness and Presence*. Chicago–London: The University of Chicago Press.

BELTING HANS (2007): *Antropologia obrazu*. Kraków: Universitas.

BRADLEY RITAMARY (1954): „Bagrounds of the Title Speculum in Mediaeval Literature“. IN: *Speculum* 29, No. 1, s. 100–115.

BRAIDER CHRISTOPHER (1993): *Refiguring the Real. Picture and Modernity in Word and Image 1400–1700*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

CAMILLE MICHAEL (2000): „Before the Gaze. The Internal Sense and Late Medieval Practices of Seeing“. IN: ROBERT S. NELSON (ed.): *Visuality Before and Beyond the Renaissance*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, s. 197–223.

CARRÉ MARIE-ROSE (1998): *La folle du logis dans les prisons de l'âme. Études sur la psychologie de l'imagination au dix-septième siècle*. Paris: Éditions Klincksieck.

CARRUTHERS MARY J. (1990): *The Book of Memory. A Study of Memory in Medieval Culture*. Cambridge–New York–Port Chester–Melbourne–Sydney: Cambridge Univ. Press.

CASSIN B. (1997): „Procédures sophistiques pour construire l'évidence“. IN: LÉVY C. – PERNOT L. (eds.): *Dire l'évidence (philosophie et rhétorique antiques)*. Paris: L'Harmattan, s. 15–29.

DALY PETER M. (1979a): *Emblem Theory. Recent German Contributions to the Characterization of the Emblem Genre*. Nendeln/Liechtenstein: KTO Press.

- DALY PETER M. (1979b): *Literature in the Light of the Emblem*. Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press.
- DEKONINCK RALPH (2005): *Ad imaginem. Status, fonctions et usages de l'image dans la littérature spirituelle jésuite du XVIIe siècle*. Genève: Librairie Droz.
- DIDI-HUBERMAN GEORGES (2003): *Images malgré tout*. Paris: Editions de Minuit.
- DIDI-HUBERMAN GEORGES (2006a): *Ex-voto: image, organe, temps*. Paris: Bayard.
- DIDI-HUBERMAN GEORGES (2006b): *Před časom*. Bratislava: Kalligram.
- DIDI-HUBERMAN GEORGES (2008): *La ressemblance par contact*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- DYRNESS WILLIAM A. (2004): *Reformed Theology and Visual Culture. The Protestant Imagination from Calvin to Edwards*. Cambridge University Press.
- ECO UMBERTO (2001): *Hledání dokonalého jazyka*. Praha: NLN.
- FREEDBERGER DAVID (1989): *The Power of Images. Studies in the History and Theory of Response*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- FUMAROLI MARC (1994): *L'Age de l'éloquence*. Paris, Albin Michel.
- HAGSTRUM JEAN H. (1958): *The Sister Arts. The Tradition of Literary Pictorialism and English Poetry from Dryden to Gray*. The University of Chicago Press.
- HECHT CHRISTIAN (1997): *Katholische Bilder-theologie im Zeitalter von Gegenreformation und Barock*. Berlin: Gebr. Mann Verlag.
- KONEČNÝ LUBOMÍR (2002): *Mezi textem a obrazem*. Praha: Národní knihovna České republiky.
- KOZIEL ANDRZEJ (2006): *Angelus Silesius, Bernhard Rosa i Michael Willmann, czyli sztuka i mistyka na Śląsku w czasach baroku*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- KUSUKAWA SACHIKO – MACLEAN IAN (eds.) (2006): *Transmitting Knowledge. Words, Images, and Instruments in Early Modern Europe*. Oxford Univ. Press.
- LENTES THOMAS (2002): „Inneres Auge, äusserer Blick und heilige Schau. Ein Diskussionsbeitrag zur visuellen Praxis in Frömmigkeit und Moraldidaxe des späten Mittelalters“. IN: KLAUS SCHREINER (ed.): *Frömmigkeit im Mittelalter. Politisch-soziale Kontexte, visuelle Praxis, körperliche Ausdrucksformen*. München: Wilhelm Fink Verlag, s. 179–220.

LENTES THOMAS (2006): „As far as the eye can see...“: Rituals of Gazing in the Late Middle Ages“. IN: JEFFREY F. HAMBURGER – ANNE-MARIE BOUCHÉ (eds.): *The mind's eye. Art and Theological Argument in the Middle Ages*. Princeton: Department of Art and Archeology Princeton University, s. 360–373.

LINKA JAN (2010): „Logica coelestis aneb Setkání Fridricha Bridelia s Johannem Nadasim“. IN: *Antiqua Cuthna* 4, s. 49–72.

LYONS JOHN D. (2005): *Before Imagination. Embodied Thought from Montaigne to Rousseau*. Stanford: Stanford Univ. Press.

MELION WALTER S. (2007): „Introduction: Meditative Images and the Psychology of Soul“. IN: *Image and Imagination of the Religious Self in Late Medieval and Early Modern Europe* (eds. R. L. FALKENBURG, W. S. MELION, T. M. RICHARDSON). Tournhout: Brepols, s. 1–36.

NEWMAN SARA (2002): „Aristotele's Notion of „Bringing-Before-the-Eyes“: Its Contributions to Aristotelien and Contemporary Conceptualizations of Metaphor, Style, and Audience“. IN: *Rhetorica* 20, No. 1, s. 1–23.

PANOFSKY ERWIN (1981): *Význam ve výtvarném umění*. Praha: Odeon.

ROYT JAN (1999): *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*. Praha: Karolinum.

RUSSELL DANIEL (1986): „Emblems and Hieroglyphics: Some Observations on the Beginnings and the Nature of Emblematic Forms“. IN: *Emblematica* 1, No. 2, s. 227–243.

RUSSELL DANIEL (1995): *Emblematic Structures in Renaissance French Culture*. Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press.

RUSSELL DANIEL (1999): „Perceiving, Seeing and Meaning: Emblems and Some Approaches to Reading Early Modern Culture“. IN: PETER M. DALY – JOHN MANNING (eds.): *Aspects of Renaissance and Baroque Symbol Theory 1500–1700*. New York: AMS Press, Inc., s. 77–92.

RUSSELL DANIEL (2002): „The Ornamental Image: Memory, Decoration, and Emblems“. IN: MICHAEL BATH – PEDRO F. CAMPA – DANIEL S. RUSSELL (eds.): *Emblem Studies in Honor of Peter M. Daly*. Baden Baden: Verlag Valentin Koerner, s. 191–213.

SCHMITT JEAN-CLAUDE (1988): „Ecriture et image: les avatars médiévaux du modèle grégorien“. IN: E. BAUMGARTNER – CH. MARCHELLO-NIZIA (eds.): *Théories et pratiques de l'écriture au Moyen Âge*. Paris, s. 119–154.

SIMMS D. L. (1977): „Archimedes and the Burning Mirrors of Syracuse“. IN: *Technology and culture* 18, s. 1–24.

SPICA ANNE-ELISABETH (1996): *Symbolique humaniste et emblématique. L'évolution et les genres (1580–1700)*. Paris, Honoré Champion.

STOICHITA VICTOR I. (1993): *L'instauration du tableau. Métapeinture à l'aube des Temps modernes*. Paris: Méridiens Klincksieck.

VOJVODÍK JOSEF (2008): *Povrch, skrytost, ambivalence*. Praha: Argo.

WALKER ANDREW D. (1993): „Enargeia and the Spectator in Greek Historiography“. IN: *Transaction of the American Philological Association* (1974–) 123, s. 353–377.

WEBB R. (1997): „Mémoire et imagination: les limites de l'*enargeia* dans la théorie rhétorique grecque“. IN: CARLOS LÉVY – LAURENT PERNOT (eds.): *Dire l'évidence (philosophie et rhétorique antiques)*. Paris: L'Harmattan, s. 229–248.

WINKLER MARY G. (1992): „Representing the Heavens: Galileo and Visual Astronomy“. IN: *Isis* 83, No. 2, s. 195–217.

YATES FRANCES (1994): *The Art of Memory*. Pimlico.

ZANKER G. (1981): „Enargeia in the Ancient Criticism of Poetry“. IN: *Rheinisches Museum für Philologie* (hg. von HANS HERTER) 124, Heft 3–4, s. 297–311.